

MEHMED AKİF'İN EĞİTİM FELSEFESİ: EĞİTİM VE ÖĞRETİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Ahmet ÇOBAN (*)

Özet: Mehmed Akif Ersoy, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemlerini yaşamış, şair kimliğinin yanında bir bilim adamı ve filozoftur. Yaşadığı dönemlerin sosyal yapısını çok iyi gözlemleyerek mevcut durumu ve bu durumdan hareketle toplumun geleceğine ilişkin güçlü tahminlerini şiirleriyle dile getirmiştir. Bu anlamda şiirlerinden hareketle, eğitim ve öğretime ilişkin görüşlerini ortaya koymak; Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyetin başlarındaki eğitim ve öğretime ilişkin genel durum hakkında ipuçları verecektir. Bu amaçla şairin temel eseri olan "Safahat" baştan sona kadar incelenmiş, günümüz eğitim sorunlarının çözümüne ışık tutan ifadeler değerlendirilerek önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Akif, Eğitim, Felsefe, Eğitim Felsefesi, Mehmed Akif'in Eğitim Felsefesi

Mehmed Akif's Educational Philosophy: His Views on Education and Training

Abstract: Mehmed Akif Ersoy who lived in the period before and after the Republic, as well as by the identity of poet, is a philosopher and a scientist. The social structure was living a very good move from this situation by observing the current situation and with very strong predictions about the future of society has expressed his poems. Just poetry with departures from such a figure, the education and training related to the opinions put forth, both in the Ottoman period and the newly established Republic at the beginning of the next era in education and the general condition of the agreement will provide. The aim of the study is to reveal Mehmet Akif's views on education and training. "Safahat", that it is the basic work, examined from beginning to end; statements that shed light on the solution of today's educational problems are evaluated and suggestions are given.

Key Words: Mehmed Akif, Education, Philosophy, Educational Philosophy, Mehmed Akif's Educational Philosophy.

---

* Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi.
(e-posta: acoban@mynet.com)

Giriş

Felsefe

Felsefe, sözcük kökeni olarak Yunanca seviyorum, peşinden koşuyorum, arıyorum anlamına gelen "philia" ve bilgi, bilgelik anlamına gelen "sophia" sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelen "Philosophia" terimi, bilgelik arayışı, bilgiyi sevmek, araştırmak ve peşinde koşmak anlamlarına gelmektedir (Akarsu, 1979: 76; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Felsefe>). Felsefe sözcüğü, Arapça'ya, oradan da Türkçe'ye geçmiştir. Mitos, din ve şiirden doğmuştur (Sönmez, 2005: 1).

Platon'a göre felsefe, doğruya varmak, var olanı bilmek için düşüncenin yöntemli çalışması olarak görülür. Arisoteles'e göre ise, var olanın ilk temellerini ve ilkelerini araştıran bilimdir (Büyükdüvenci, 1987: 1).

Felsefeyi sadece "bilgelik arayışı" olarak tanımlamak yanıltıcı olmaktadır. Pek çok "bilge", insan, filozof değildir ve birçok iyi filozof ta "bilge" değildir. Filozofları, "bilgelige ulaşanlar" olmaktan çok, "bilgeligi sevenler" olarak düşünmek belki de daha uygun olacaktır. Felsefeye ilişkin diğer bazı tanımlar da şöyledir: "Felsefe, hakikat arayışıdır", "... yaşamın anlamını arayıştır", "... nihai (sonsuz) gerçekle uğraşır". Özetle, birkaç cümlelik tanımlar, felsefenin tam anlamını vermemekte, karmaşık bir etkinlik olan felsefeyi tanımlayamamaktadır (Büyükdüvenci, 1991: 12-13). Bunun yerine, felsefenin uğraştığı temel alanlardan söz etmek daha uygun olacaktır. Felsefenin üzerinde çalıştığı alanlar konusunda, bir görüş birliği olmamakla beraber, genel olarak, Ontoloji (Varlık Bilgisi), Epistemoloji (Bilgi Bilgisi), Aksiyoloji (Değerler Bilgisi) ve Logike (Mantık) alanlarından söz edilebilir.

Eğitim Felsefesi

Eğitim felsefesi ile ilgili birçok tanım yapılmış olmasına rağmen, üzerinde birlikteliğin sağlandığı bir tanıma rastlanmamıştır. Eğitim felsefecilerinden Kingsley Price (1969), "Ben eğitim felsefesi nedir diye sorduğumda, bu soruyla hem bir, hem de üç değişik soru sormaktayım. Bunlardan ilki eğitimin tahlili, eğitimi nasıl tahlil edebiliriz; ikincisi, eğitim metafiziğinin neliği, üçüncüsü de, eğitim ahlakının ne olduğu hakkındadır" (Tozlu, 2003: 31) ifadelerine yer vermektedir.

W. H. Kilpatrick, eğitim felsefesini, eğitimin ne yapması gerektiğini belirlemeye çalışan bir çaba olarak görürken; J. Dewey, çağdaş sosyal hayatın güçlüklerini, bunlara uygun zihni ve ahlaki alışkanlıkların kazanılması sorunlarını çözmeye yarayan bir dal olarak görüyor. Ch. J. Brauner ve H. W. Burns ise eğitim felsefesini, bir bakıma felsefi düşüncenin eğitim hareketlerine uyarlanması olarak kabul ediyorlar (Ergün, 1996: 14).

Eğitim felsefesi, eğitimi bir bütün olarak ele alan, eğitim politikalarına ve uygulamalarına yön veren bir disiplin veya sistemli fikir ve kavramlar bütünüdür. "Eğitim felsefesi süreç olarak ele alındığında, eğitimi engelleyen sorunlar kadar, eğitime yön veren kavramları, düşünceleri ve ilkeleri açıklama etkinliği olarak belirtilebilir" (Büyükdüvenci, 1987: 53).

İdealist Felsefe

Bilindiği gibi, temel felsefi ekoller; idealizm ve realizmdir. İdealizm felsefi bir kuram olduğu kadar en eski bir eğitim kuramıdır da. Aynı zamanda bir öğreti olarak varlığı düşünceye, eşyayı anlayışa göre değerlendirir. Ahlak açısından idealizm, insanın hareket ve gidişatını bir ideal doğrultusunda algılar (Bilhan, 1991: 131). Genel anlamda felsefenin, özel anlamda eğitim felsefesinin en eskisi, idealizmdir (Bayraklı (1999: 17). İdealizm, Batı felsefe tarihinde uzun zaman benimsenmiş, hükümran olmuş ve hürmet görmüş bir felsefe sistemidir (Tozlu (2003: 36).

Bu felsefeye göre, gerçek, düşünsel ve ruhsal olandır. Dış dünyadaki varlıklar, aklın ürünüdür. “Hakikat, fikirlerin tutarlılığında saklıdır. İyilik ideal bir durumdur ve ona ulaşmak için çaba harcanır” (Wiles and Bondi, 1993: 44). İdealistlere göre, iyi, doğru ve güzel evrenseldir, bireye yaşayan değerler ve bu değerlerle nasıl yaşanacağı öğretilmelidir. Onlara göre, “eğitimdeki temel anlayış, insan olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi eğitilir” (Bilhan, 1991: 132). Okullar, zihinsel süreçleri kuvvetlendirmeli ve örnek alınacak davranış modelleri sunmalıdır. Öğretmenler ise, ideal davranış modelleridir.

İdealizme göre, zihinde tüm mutlak doğrular vardır. Akılla, mutlak doğruya ulaşılabilir. Değerler açısından ise, ideal varlığa ulaşmak için, o taklit edilmelidir. İnsan, bir araç değil, amaçtır. Eğitim, insanı özgür ve bilinçlice Allah’a ulaştırma sürecidir (Sönmez, 2005: 38-39). İdealist filozofların gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirmeye çalıştıkları idealist eğitim felsefesinin üzerinde durduğu yalnız zihin değil, aynı zamanda hakikati arama, kendini bilme ve şahsiyet gelişimi gibi, insan hayatının ayrılmaz unsurlarıdır (Bayraklı, 1999: 34).

İdealist eğitimciler, insanın değerini çok yüksek görürler ve eğitimle bunun daha da yükseleceğine inanırlar. Eğitim, uzun vadede insanda yüksek değerler oluşturmalıdır (Ergün, 1996: 76). İdealizme göre, eğitimde derslerin içerikleri, akla dayalı önermelerden ve mutlak doğrulardan oluşmalıdır. Üstelik bunlar, öğrencinin aklını çalıştırıp kullanmasını sağlayacak biçimde verilmelidir (Sönmez, 2005: 45). Kısacası, İdealizme göre eğitim, “Butler’in (1957) belirttiği gibi “insanın bilinçlice ve özgürce Allah’a ulaşmak için sürdürdüğü biteviye çabalarıdır” (Sönmez, 2005: 36).

Akif de “Dur da Ma'bûduna yükselmek için ilme basan” (Ersoy, 1985: 156) ifadesiyle, “Allah’a ulaşmanın yolu bilgidir” düşüncesini dile getirmiştir.

Mehmed Akif Ersoy, 1873-1936 yıllarında yaşamış; Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerini görmüş, bu dönemlerdeki gelişmelerin analizini şiirleriyle dile getirmiş milli bir şairimizdir. O, yaşadıklarını; gördüklerini, duyduklarını, hissettiklerini bir köşeye çekilip yazan sıradan bir şair konumunda değildir. Eğitim ve öğretime son derece önem veren bir aile ortamında dünyaya gelen Mehmed Akif, yaşamında yurtdışı bir üniversitede profesör unvanıyla öğretim üyeliği yapmış, cehaleti en büyük düşman olarak değerlendiren, eğitim ve öğretimi bir toplumun vazgeçilmezleri olarak gören bir Türk aydınıdır. O, bireylerin sadece mevcut duruma göre değil, geleceğe yönelik yetiştirilmesini de vurgulamış, eğitimde başarıyı elde etmiş olan ülkeleri buna örnek göstermiştir. Hem Doğu hem de Batıdaki ülkelerde yaşayarak gözlemlerde bulunmuş, halktan biri gibi yaşamış ve halkını çok iyi tanıyan biri olarak sosyal sorunları şiirleriyle gündeme taşımıştır. Birçok şiiri, günümüzdeki gelişmeleri tasvir etmede, müstesna bir yere sahiptir. Bu doğrultuda şairin, eğitim ve öğretime ilişkin görüşlerini ortaya koymak; hem Osmanlı döneminde hem de yeni kurulan

Cumhuriyetin başında ve sonraki dönemlerindeki eğitim ve öğretime ilişkin genel durumun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın amacı

Mehmed Akif'in özellikle şiirlerinden hareketle, eğitim ve öğretime ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Bu temel amaç çerçevesinde alt amaçlar da şunlardır:

1. Mehmed Akif Ersoy'un eğitim ve öğretimle ilgili görüşlerinin eğitim felsefesi açısından değerlendirilmesi,
2. Mehmed Akif Ersoy'un eğitim-öğretime ilişkin ortaya koyduğu sorunlar ve çözüm yollarının incelenmesi.

Araştırmanın yöntemi

"Tarama modeli"nden hareketle, temel eser alan "Safahat" baştan sona kadar incelenmiş, eğitim ve öğretime ilişkin kavramlar analiz edilmiş, şiirlerde eğitim-öğretimle ilgili dile getirilen sorunlar ve çözümlerin neler olduğu "Mehmed Akif'in ifadeleri"yle ortaya konulmuştur.

Eğitim-Öğretime İlişkin Dile Getirilen Sorunlar ve Çözüm Yolları

Cehalet, Cehaletimiz, Cehaletin Çaresi

Cehalet bir hastalıktır. Milletlerin alçalmalarının sebebi, cehalet hastalığıdır. Cehalet, millette din ve namus bırakmamış, İslam'ın üzerine bir kâbus gibi çökmüş, bize düşmanları üstün kılmıştır. Cehalet hakiki düşmandır, öncelikle öldürülmelidir (Ersoy, 1985: 218).

Milletimizin düştüğü felaketin başı cehalettir. Okul (eğitim-öğretim) olmadan, cehalet hasalığına çare bulunmaz. Çünkü ülkede Kürt, Türk, Arap, Çerkez ve Lazların hiçbiri alfabeyi bilmiyor ve kitap okumuyorlar. Millettin fertleri bilgiden mahrum durumdadırlar. Çağımızın bilgi çağı olduğu unutulmamalıdır (Ersoy, 1985: 281). Ama "Öyle bir milletiz ki, Âşık Ömer'i ezberleriz; sonra Kurân'ı sıkılmaz da yüzünden heceleriz; Koroğlu'na peygamber der; sonra peygambere binlerce hatâ nispet ederiz! Tahsili bid'at (sonradan çıkarılmış adet) tanırız; kara cahilliğe "sünnete" gibi hürmet ederiz! Her saçmalığı bir ilim zanneder, hep tembelliği yumuşak huyluluk olarak değerlendiririz. Toplumun durumunun bu merkezde olduğu düşünülmalıdır (Ersoy, 1985: 539).

Bizlere yazık olsun, yakın zamandaki ilimlerle bile ilgimiz yok. Çünkü onların cahiliyiz. Ma'rifeti (İlim ve fenlerle tahsil olunan malûmatı, irfan kazanmayı) ihmal etmenin sonucu budur (Ersoy, 1985: 443). Millet artık uyanmalıdır. Yoksa cehaletine kurban gidiyor. İslamı da "batsın" diye cehalete feda ediyor. Allah'tan utan, bari bırak dini elinden de, gireceksen leş gibi topraklara kendin gir. Lakin dini, bilime karşıymış gibi göstererek, bizleri Allah ile susturmak ne anlama geliyor? Allah'tan utanmak gerekiyor, ama utanmak da ancak ilimle olur. Kuran-ı Kerim'deki "Allah'ın kullarından ancak âlim olanları korkar" (Ersoy, 1985: 218) ayeti anlaşılmadığı için, yazıklar olsun.

Doğu ve Batının Durumu, Yapılması Gerekenler

"Batı" kanlı bir kâbus gibi, İslam dünyasına musallat olmuş durumdadır. Asırlardır, İslam dünyasının beyni ve kuvveti tembel hale gelmiştir. Bana "Şark'ı çok gezdin, neler gördün?" diye soruyorlar. Şunları gördüm: Yıkılmış ülkeler, çoluk-çocuksuz, yersiz-yurtsuz,

idari problemler yaşayan milletler; yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yolcusuz yollar; buruşmuş çehreler, tersiz alınlar, işlemez kollar; bükülmüş beller, incelmüş boyunlar, kaynamaz kanlar; düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler, paslı vicdanlar; işgaller, esaretler; tahakkümler, mezelletler (zelillikler); riyalar; türlü iğrenç alışkanlıklar, türlü hastalıklar; örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar; ekinsiz tarlalar, ot basmış evler, küflü harmanlar; cemâatsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz başlar; «Gaza» nâmiyle dindaş öldüren biçâre dindaşlar; ıpıssız evler, kimsesiz köyler, çökük damlar; emek mahrumu günler, yarın diye bir şey bilmez akşamlar!... Tüm bunları gördüm. Geçerken, ağladım geçtim, dururken, ağladım durdum. Duyan yok, ses veren yok, bin perişan yurda başvurduğum. Mezarlar, ahiretler karşımda yükseliyordu, uzaktan uzağa ne topraktan güler bir yüz, ne göklerden güler bir nûr vardı. Derinlerden yüz binlerce elemelerin feryadı geliyordu. Ufuklar İslam'ın bükük boyunda bir kızıl çember gibi duruyordu. Göğüsler hırlayıp durmakta, zincirler gırtlakları daraltmakta; üç yüz elli milyon can, bunalmış kalmış vaziyette gördüm. Allah'ım! Gördüğüm bu âlem mi bir zamanlar insanîyetin beşiği olan! Tarihteki bütün medeniyetler bu çöllerden mi yükselmişti? Şu ziyaretçisi olmayan bucaklar mıydı vahdaniyetin yurdu? Bu kumlardan mı, Allah'ım, nebiler fişkırpı durdu? Henüz tek bir iman şimşeği dünyanın atmosferinde çakmazken, bu göklerden mi, yâ Rab, sağnak sağnak, dinlerin coştusu? Serendip'ler (Hazreti Âdem'in indiği ilk yer) şu sahiller mi, Cûdî'ler (Nuh Peygamberin gemisinin üzerinde durduğu dağ) bu dağlar mı? Bu iklimin mi yıldızları İbrahim'e yol gösterdi? Harem, Beyt-i Makdisler bu topraktan mı yoğruldu? Bu vadiler mi dem tuttukça bihuş etti Davud'u? Hirâ'lar, Tûr-u Sina'lar bu âfâkın mı şehkârı? Bu taşlardan mı, yer yer, taştı Rûhullah'ın (Hz. İsa) esrarı? Dünyanın “Batı”sı vahşet içinde iken, “Doğu”sunda Karnak'lar, Harem, Sedd-i Cinler, Tâk-ı Kısralar, Havernaklar (Arap'ların Hiyrâ'da yaptıkları muhteşem bir saray), irem'ler, Sûr-u Bâbil'ler gökyüzünü ölçüyordu?

Allah'ım, o maziler, İlâhî, bir yıkık rüya mıdır şimdi? Ne yapsın, “Doğu” bir gün uyanacağından ümidini kessin mi? Perişan ruhumuz, Senin huzurundan mahrum (ümitsiz) mu dönsün? Bu ümitsizlik ve mahrumiyetten usandık, bu hüsrân artık yakamızı bırakmasın. Allah'ım, nerde bir nefhan ki, donmuş hisler ürpersin; serilmiş sineler, kâbusu artık üstünden kalksın. Tüm dünya, “Doğu”ya “Sana hayat hakkı yok” derken, o «Hayat elbette hakkımdır!» desin (Ersoy, 1985: 449-450).

Eğitim Durumu

Eğitim sistemi, gençlerimizi uyuşturuyor; gençlerimiz eğitim sürecinde o kadar gereksiz bilgilerle donatılmış ki, öğrendiklerindeki şüpheler yarın hayata atılsa, önlerinde büyük engeller oluşturacaktır. Çünkü eğitim sistemimizde gençler görmüyorlar, (uygulama yerine), sadece okuyorlar. Onun için, büyüseler bile hala gerekli bilgi ve deneyime sahip bulunmamaktadırlar. Eğitim adına boş laf ve hayalden başka bir şey kalmadı. Onun için gençleri okutsak ta okutmasak ta gelecekleri değişmeyecektir (Ersoy, 1985: 346). Birçok yüksek eğitim kurumu açıldı: Mülkiye, Tıbbiye, Bahriye, Baytar, Zirâat, Mühendishâne. Millet buralara milyonlar harcamaktadır. Bunlar bugüne kadar hiçbir şey yetiştirmediler: Tersane veya denizcilikle bir işimiz olduğu zaman, mutlaka âdetimizdir, İngiliz'e koşuyoruz. Bir yıkık köprünün tamiri için Belçika'dan kalfa isteriz. Uzman doktorlar başka yerden getirilir. Meselâ, bütçe hesaplarından anlayan bulunmamaktadır. Maliyemiz için Mösyö Lorana ihtiyaç duyarız. Sanayi ve tezgâhları ya Brüksel ya Berlin ya Manchester'den temin etmeye çalışırız (Ersoy, 1985: 393).

Günümüzün bilimlerinden menfaat beklenmektedir. Bilimlerin birinci hedefi, hayata fayda sağlamaktır. Bu durumda, eğitim programlarımızda yer alan bilimler, toplumun ihtiyaçlarına cevap vermemektedir. O halde, fen bilimlerinden yararlanamıyoruz. Bir ülkede eğitim sistemi, sadece tüketici yetiştirirse, okullarda öğretilen bilgi ve beceriler, cehalet kadar helak edici (zararlı) olur (Ersoy, 1985: 346).

Ümitsizliğe Yer Yok

İmansız olanlar, ancak ümitsizliğe kapılırlar. Allah'a imanla, ümitsizliğin bir arada olması mümkün değildir. Öyleyse, boynunu büküp durmamalısın. Bari evladına merhametin olsun, bak neler söylüyor: Doğar doğmaz “yaşamak yok size!” dediler; dünyayı mezarlık bilerek beşikten eşiğe indik. Bize asla hiçbir ses hayatı telkin etmedi. Yurdun ezeli yasçısı baykuş gibi herkes, bize ümitsizliğin bulanık ruhunu zerk etmeye baktı. Mel'un aşu bir nesli uyuşturdu, bıraktı! Beyinlerde «Devlet batacak!» çığlığı, millette beka hissi ezdi. «Devlet batacak!» çığlıkları gençliği öldürdü; kıyıdamaya hal bırakmadı. “Batacaktır” demeseydik, ufuklarına binlerce tehlike yüklenseydi bile bu devlet batmayacaktı. Yeter ki, sen uluyan ye'si (ümitsizliği) gebert, azmi uyandır, batmazdı, hayır batmadı, hem batmayacaktır. Gençliğe canlandırmaya azıcık bir iman kâfi gelir. Ümitleriniz harekete geçerse, mahrumiyetler olmaz. Geçmişteki acıları, sızıları susturmaya başla; evladına bir ümit gücü aşıla; Allah'a dayan, çalışmaya sarıl, hikmetlere itaat et, tek yol budur, başka çıkar yol yoktur (Ersoy, 1985: 465-466).

Kurtuluş Yolu ve Refaha Ulaşma

Terbiyemiz çok bozuk, milletimize insanlığı öğretmeliyiz. Kurtuluş, insanlarımızı uyandırmadadır. Tüm milletler uyanmış durumdadır (Ersoy, 1985: 129). Ancak kurtuluşun çaresi: Elbirliği içinde gayret etmek, çalışmanın bereketine inanmaktır. Milletin yenilgiye uğramış olmasının sonu elbette ölüm değildir, geçmişte aynı durumda olanlar, eskisinden daha iyi yaşıyorlar (Ersoy, 1985: 280). Vatani kurtarmak için “askeri güce yatırım yapmaya şiddetli ihtiyaç vardır”, diyenler olduğu gibi, “hayır bundan daha gerekli olan ilmin tahsil edilmesine ihtiyaç vardır”, diyenler de olmuştur. “Kimisi sanata teşvik edelim” demiş, kimi “ekonomiye yönelim” demiş, kısacası her kafadan bir ses çıkınca, ortak karara varılmış: “Asıl gerekli olan mekteptir”, denilmiştir. Çünkü güçlü olmanın yolu, ilerlemenin temeli, eğitimin yaygınlaşmasına bağlıdır. Donanma, ordu zaruri bir ihtiyaçtır ancak bunun yolunu muallimler öğretmektedir. Bu kararın uygulamaları sonucunda bugünkü Almanya ortaya çıkmıştır. Onlar “Alman Devletinde asıl savaşan, muallim ordusudur, zaferi kazananlar da onlardır” derler ve bunun böyle olduğuna inanırlar. Bu sözlerden ders almamız gerekirken, ne çare ki, çoğumuz mevcut durumumuzla dünyaya ibret olmaya devam etmeye hevesli durumdayız. Şu cehaletimizle her musibete uğradık, artık yeter, “bize mektep lazım” demeliyiz. Felakete düşmemizin temel nedeni, cehaletimizdir. Mektep olmadan bunun çaresi asla bulunmaz. Bakın, ne Kürt alfabeyi biliyor ne de Türk, Arap okuyabiliyor. Ne Çerkes'in ne de Lazın elinde kitap var? Kısacası, milletin fertleri bilgiden mahrum bir durumdadırlar. Unutmamalıyız ki, çağımız bilgi çağıdır. Bu böyle olmasaydı bile, din okur-yazar olmayı emrediyor. Çünkü din maarife bağlıdır. Din cehalete yüz vermemektedir. O halde ilme ilk adımı atmalıyız. Bunun en birinci adımı, ilköğretimdir. Ancak, bu aşamaya ilişkin, ilk önce program modelleri hazırlamak gerekmektedir (Ersoy, 1985: 279-282).

Milletlerin refahı için iki güç lazımdır: Ma'rifet (İlim ve fenlerle tahsil olunan malûmat, İrfan kazanmak) ve fazilet(irfan itibarı ile olan yüksek derece). Ma'rifet, ilk önce, ahaliye saadet verecek tüm sebepleri getirir sonra fazilet gelerek, o birikmiş duran sebepleri alır,

memleketin hayırlı yükselmesine tahsis etmek üzere harcar. Şayet bir millette ma'rifet kudreti olmazsa, sadece faziletle yükselemez, zayıf düşer. İlkelliğe özgü bir başıboş durgunluk üzerine çöker. Farz edelim, bir millette ma'rifet var, ama fazilet yok olmuşsa, o millet sınırsız felaketlere maruz kalır. İnsanların ruhunu zehirleyen yara işte budur; öyle bir musibettir ki o, vebaya rahmet okutur! Bizler, faziletli, gerçekten parlak devirleri olan bir büyük milletin evlâdınız. Ancak o fazilet, son üç asrın yürüyen ilmiyle, birleşip gitmedi; millet cehalete battıkça da kuvveti felç oldu. Öyle bir düşüş düştü ki, artık “Batı”nın emriyle yatıp kalkmaya mahkûm oldu. Çünkü toplum, yaşatan fenlerin kudret ve kuvvetinden doğan haşmetten mahrum durumdadır. Evet, biz hasmımızın irfan gücünden nasipsiz olduğumuz için bu şerefsiz hüsrana düştük. Sonra asırlarca süren ümitsizlik ve mahrumiyeti çektiğimiz için bugün, bizde bulunan fazilet bile hissiz, hareketsiz, ölgün kalmaktadır (Ersoy, 1985: 442).

Mektep-Medrese

O dönemde mektep medrese tartışmalarının sonu hiç gelmemiş (Ersoy, 1985: 417). Mevcut durumda, medresenin de mektebinde bize bir hayrı yoktur (Ersoy, 1985: 397). Medreseler, asrın gerekleri olan ilim ve fende gelişmelere uyum sağlamada inat etmişlerdir (Ersoy, 1985: 390). Hadi gösterin bakalım şimdi İbn-ür-Rüşd gibi bir bilgini, İbn-i Sînâ neye yok? Nerde Gazâlî görelim? Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim? En büyük bilgininiz, adı belirtilen bilginlerin eserlerine ilişkin yapılan açıklamalı kitaplardan onuna bakıp, belki kuru bir anlam, ancak çıkarabilir (Ersoy, 1985: 417).

Akif, yedi yüz yıllık eserlerle, İslam dininin bugünkü ihtiyacını karşılamanın asla mümkün olmadığını belirterek o zamanın en üst düzey eğitim kurumları olan medreselerin günün ihtiyaçlarına cevap veremediğini önemle vurgulamıştır (Ersoy, 1985: 417). O'na göre, dine yeni görüşler ortaya koymaya çalışmak önemlidir, ama iktisadi hareketler, üretim için son derece önemlidir. Şayet hocalar sonunda bu duruma bir çözüm getirmezlerse, ortaçağ yaklaşımlarıyla sanayide bocalamalar olur, düzelmeler meydana gelmez. İlimin atacağı ilk adım bu alanda olmalıdır. Bu durum da, medreselerin ıslahına bağlıdır (Ersoy, 1985: 391).

Öğretmenler

Akif, muallimler için (Ersoy, 1985: 395)

*“O sizin devletiniz, ni'metiniz, her şeyiniz.
Hoca hakkıyla beraber gelecek hak var mı?”*

şeklinde iltifatlarla bulunmuştur. Ancak, O'na göre “Muallimler, çekirge ordusu gibi ortaya çıkmamalıdır. Muallim, öncelikle imanlı, edepli, sonra işin ehli (uzman), vicdanlı olmalıdır. Bu dört özellik yoksa muallim olunmaz, çünkü vazife çok büyüktür. Hoca kılığın girmekle muallim olunur düşüncesinde olmak acemice bir yaklaşım olduğu gibi, yüksek topuklu, eğri burunlu potin giyip de yeni muallim imajı takınmak ta bir “odunluk” yaklaşımdır. Allah rızası için bu her iki grup ta “işin ehliyim” demesin. Muallimler ne zirzop olsun ne de meczup; birisi kocaman bir sığırı bulup ona yer küreyi yükletir (“dünya öküzün sırtındadır” hurafesi), diğeri ise, attığı çiftelerle arşı-ferşi yıkar. Bizim çocuklara, ne öyle çifte giden, ne de öyle göğe kadar çifte atan fayda sağlar. Evet, çağın ilimleri gençlere öğretilmelidir, ancak kutsal değerlere fazlaca hürmet edilmelidir (Ersoy, 1985: 281-282).

Akif, o dönemdeki muallim imajını şu ifadelerle tasvir etmektedir: Muallim denilen maskaranın özellikleri: Namaz, oruç yok, gusül abdestini duymuştur belki, ancak almasını bilmez, onun bulunduğu ortamda çiş kokusunda geçilmez. Pis adam, ömründe su olarak

ebenin teknesini görmüştür. Çifte kazan kaynasa, bol bol su olsa da onu yıkamaya hiçbir imam yanaşmaz. Huyu dersin, bir adamcıl ki sokulmaz adama. Şehrin soysuzunun yola gelmesi kolay değildir. Yanlışlıkla ona hoşbeş edeni, tınmaz. Uyuz manda gibi, insana yan yan bakıp durur. Canı yandıkça, döner öyle bakar nalbanda. Ne selam vermeyi bilir, ne de selam almayı bilir. Yağlı yer, çeşmeye gitmez; su döker, el yıkamaz; hele tırnakları bir kazma ki insan bakamaz. Kafa orman gibi, lâkin o bryık hep budandır. Ne ayıptır desen anlar, ne tükürsen utanır. Tertemiz yerlere kipkirli potinlerle dalar; kaldırımından daha berbat olur artık odalar; örtü, minder ne varsa çamura bulanır (Ersoy, 1985: 396).

Bilim Adamı, Bilim Adamlarımız ve Özellikleri

Cahille âlimin karşılaştırılması kabul edilemez. Çünkü cahil kördür, âlim ise tam tersi doğru yoldan ayrılmaz. Kuran-ı Kerim’de “Bilenler bilmeyenlerle bir değil; karanlıkla ışık, ölü ile diri bir olur mu? Buyrulmaktadır (Ersoy, 1985: 146).

Akif, o dönemdeki bilim adamlarına yönelik “Hele ilmiye bayağıdan da aşağı bir turşu” (Ersoy, 1985: 163) ifadesini kullanarak; o dönem ilim adamlarının, ilmi niteliklerini kaybettiklerini vurgulamıştır. Bu durumun böyle olduğunu ispatlamak için, “Âsım” şirinde aşağıdaki ifadeler (Ersoy, 1985: 417) yer vererek, geçmişteki bilim adamlarımıza benzer bilim adamlarının yetişmediğini önemle vurgulamıştır:

*Ibn-i Sînâ neye yok? Nerde Gazâlî görelim?
Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?
En büyük fâzılınız: bunların asarından,
Belki on şerhe bakıp, bir kuru mânâ çıkaran.*

*Yedi yüz yıllık eserlerle bu dînin hâlâ,
İhtiyâcâtını kaabil mi telâfi? Asla. Akif,*

*“O, benim en ebedî hasmum olan Rusya bile,
Hakkı teslim edelim! Hiç de değildir böyle.
Mütefenninleri tâ keşfe kadar tırmanıyor”*

ifadeleriyle (Ersoy, 1985: 184) bizdeki bilim adamları ile ilgili çok önemli bir karşılaştırmada bulunmuştur. Akif’e göre, mütefekkirlerle halkın arası çok açık, vücudun yarısı budur. Mütefekkir kısmı milletin beyni, halk ise vücududur. Bir dimağdaki duygular vücudun damarlarına ulaşmadığı takdirde hayatın ahengi durur. Vücudun azaları (organları) felç olur. Böyle bir bünye için artık her şeye rıza göstermek gerekmektedir. Mütefekkir geçinenler şunları söylüyorlar: Doğunun medeniyette yükselmesi, yalnız bir tek yolu takip etmekle mümkündür. Başka yollarla kurtuluş beklemek gaflettir. Bu yol şudur: Avrupa’nın hangi zeminde yürüdüğüne bakılmalı; sağa veya sola hiç sapmadan Avrupa’nın izinden gidilmelidir. Doğu, Batının fikirlerini beynine mal etmeli (benimsemeli), içtimai, edebi kısacası her konuda Batıyla aynı duygular içinde olunmalıdır. Batı taklit edilmezse ne söylene boşunadır. Bir de dini kayıtlardan kurtulmalıyız. Çünkü din, bütün ilerleme sebeplerine hala engel bir bela konumundadır. Halkın duyguları ise, mütefekkirlerin fikirlerinin aksi yöndedir (Ersoy, 1985: 182). Halk, göreneklerin hükmüne boyun eğmiş durumdadır. Batının fikirlerini, eserlerini düşman görüyorlar. Dışarıdan yenilikler şöyle dursun, ülkesinde kendi milliyetinden olan haklı yeniliklere de düşmanlık ediyorlar. İşte halkın ortak duyguları bunlardır (Ersoy, 1985: 183).

Mütefekkirler kimseye aldırmadan, dönüp arkalarına bakmada yanlış yola sapıyorlar. Halkın fikri ise –ki bu genelin fikridir- hiç dikkate alınmamaktadır. Bu durumda, giderek iki grubun arası açılmaktadır. Halkın beyni hükmünde olan mütefekkirler düşünceleriyle şiddete yönelince, halkın yüreğinde bir yanardağ gibi nefretin fişkırmasına sebep oldular. Öyle bir düşmanlık meydana geldi ki, mütefekkirlerin söylediği her ne varsa halk tarafından kötü değerlendirildi ve onların zıddına hareket etmeyi halk alışkanlık haline getirdi. İşin kötü tarafı, bu gidişat bir felakete yol açtı: Halkın genelinde mütefekkir geçinenlerin olumsuz tutumlarından kaynaklanan, şöyle öldürücü, fesatçı bir kanaat oluştu: “Bütün bu kötülükler, bozukluklar fen bilimlerini okumaktan kaynaklanmaktadır” dediler. Bunun üzerine, halk fen bilimlerine karşı cephe aldı. Umumun fikri aleyhte olunca, millette ilim adına bir şey kalmadı. Çünkü fen bilimleri, ilgi ve saygı gördüğü toplumlarda gelişir ve ilerler. Bu durumda, çağın fen bilimlerine sahip nitelikte yetişmiş bir tek kimse bulunmamaktadır. Fen bilimcisi olarak geçinen kimseler ise, anlamadan, dinlemeden taklit etme düzeyindedirler (Ersoy, 1985: 183). Çalışmalarını bir hedefe yönelik gerçekleştirip, bir ilme hâkim olduktan sonra ilme yeni ufuklar açacak olgunluğa varan kimse bulunmamaktadır. İlimde teoride boğulmamalı, pratiğe önem verilmelidir (Ersoy, 1985: 184).

Mütefekkirlerimiz ilerleme yolunda atılan adımların, milletlere göre değişebileceğini anlamıyorlar. Başka bir milletin izinden yürümek çok defa helakete yol açabilir. Ayrıca, her milletin tekâmül sürecinde ayrı bir yol izlemesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Mütefekkirler, insanların hedefe ulaşmakta izledikleri sürecin aynı olmak zorunda olmadığını bilmiyorlar. Asıl olan bir milletin umumi ruhundan kaynaklanan, esastır. Bir milletin içinde mütefekkir geçinenler, öncelikle o esası kabul etmeli, aşamalarını aydınlatmalıdırlar. Mütefekkirler ilahi fenerin ışığı doğrultusunda hareket ettikleri takdirde, arkalarından millet yürür (Ersoy, 1985: 185). Hâlbuki bilgin olarak geçinenlerin hepsi beş on söz öğrenmiş; “bildiklerimizle dini nasıl yıkarız” düşüncesindedirler. Bu düşünce için, ilim tahsil edip bilim adama olmaya gerek yoktur; lise tahsiline sahip olmak bile çok gelebilir (Ersoy, 1985: 184). Bilginlerin dine karşı çıkma tutumlarının gerekçeleri; güya, milletteki duyguları din öldürüyormuş. Vatani kurtarmak için dini kurban etmek gerekiyormuş. İşte bu düşüncelerle, bilgin geçiniyorlar. Şunu bilmiyorlar ki, “her toplulukta beş on dinsizin çıkmış olması normal karşılanacak bir durumdur. Ancak, bütün milletin tamamıyla dinsiz olması mümkün görülmemektedir. Yeryüzünde dini duyguları olmayan hiçbir millet bulunmamaktadır. En büyük milletlere bakıldığında, din her şeyden daha güçlü görülmektedir (Ersoy, 1985: 226).

Bu durumun nedeni, mütefekkirlerimiz dini hiç anlamamış, İslam'ın ruhunu algılamamış olmalarıdır. Dinin ilerlemeye tahammül edip, çağın güzel eserleriyle olgunlaşacağını benimsediğini zannetmiyorlar. Mütefekkirlerimiz dinin, ilimlerin ezeli anası olduğunu, insanların yükselme derecesi olduğunu bilmiyorlar. Hâlbuki dinin içinde bütün insanlığın yer aldığını, azıcık insafı olanlar kabul ederler (Ersoy, 1985: 185). Müslüman milletlerin geri olması doğru, ancak bu durum dinden kaynaklanmamaktadır. Çünkü “Müslümanlık” denilen ilahi ruh, “Müslümanız” diyen insan yığınından çok uzaktadır. Dini inceleyeceksek, geçmişe bakıp İslam'ın doğuşuna yakın bir döneme bakmalıyız: O zamanda müthiş bir ilerleme kaydedilmiş, insanîyet harika bir durum göstermiş, fetret devrinde asırlarca kalan, vahşetin derinliklerine dalan, evlatlarını dipdiri kumlara gömerken pişmanlık yerine haz duyan, dağdan getirip yonttuğu taş parçasını ilah tanıyan bir sürü vahşi milletler, otuz yılda otuz bin senelik yükselme gerçekleştirmiştir. Böyle milletlerin içinde, faziletli bir medeniyet ve kemalatin kısa sürede doğmuş olması takdir edilecek bir durumdur. O devirde, Ebu Bekir- i Sıddık'ın çıkmış olması, irfan derinliğine sahip olan Hz Ali'nin gelmiş olması, müslüman

olmadan ve olduktan sonraki Hz. Ömer'in durumu ve onun harika adaleti takdir edilecek hususlardır. Din ilerlemeye engel olsaydı, mutluluk devri olan o saadet asrı, en büyük bir medeniyet olarak ortaya çıkmazdı. Dinin ruhunda sayısız kemalat olmasaydı, bu kadar harikalar nereden doğacaktı? O halde, mütefekkirlerimiz ya çok korkak ya da çok ahmaktır. Çünkü onlar, Avrupa'nın tümüyle kâfir olduğunu, dindar görünürlerse, kendilerine barbar denileceğini; "hür düşünceli" geçinirlerse, Avrupa'nın bakış açısının belki değişeceğini zannediyorlar (Ersoy, 1985: 186).

Toplumdaki bu kötü "bilim adamı" imajının oluşmasında, Akif'in ifadesiyle "Şebâb-ı Münevver" (Genç Aydınlar)ın rolü olmuştur. "Genç aydınlar, sefih bir nesildir. Fakat temiz olanlarını müstesna tutmak borcumdur. Bu züppeler acaba hangi türün fertleridirler. Onlara "kadın" desen, isimleri "erkek"; hayır "kadın" değil, "erkek" desen, kılıkları erkeğe benzemiyor; saçları demet demet, ancak bıyıkları kısa, sesleri baykuşa benzer, salına salına yürüme şekli saksığana benzer. Kısacası onlara niçin "züppe" dediğim herhalde anlaşılmalıdır. Fakat bu kukla herifler büyük bir özellik taşıyorlar ki, haddim olmayarak, "Aferin!" desem yaraşır. Nedir mi? Anlatayım: Fikirlerinde öyle ısrarcıdır ki, en savulmayacak ümitsizliği tek birayla savarlar. Sinirlerinde üzüntü, keder denen fenalık yok, tabiatları utanma hissiyle hiç tanışmamış. Bilirsiniz, hani, insanda bir damar var ya, yüzüstü olmak için mutlaka onun çatlaması gerekiyormuş. Nasıl olmuşsa "Rabbim utandırmasın!" duasını aldıkları için, bu arsızların alınlarında o damar zaten eksiktir. Dolandırmayla ceplerinde üç kuruş paraları olursa, Tokatlıyan'da çalım atarak harcamaya bakarlar (Ersoy, 1985: 287). Millet, bu maskaraları karnavallarda görmektedir. Beyoğlu'nun o pis fahişe muhitinde sefil kadın ve kızların peşlerine takılıp giderler. Onlar "Hayâ", "edep" gibi sözler asla geçerli değildir; "vatan", "aile" gibi mefhumlar ise anlamsız şeylerdir, diyerek kuduz köpekler gibi kutsal değerlere saldırıyorlar. "Ayıp değil mi?" sözüne hiç aldırılmazlar. Namaz, oruç gibi şeylerle alış verişleri asla olmaz, ama mukaddesat ile eğlenmeyi en birinci iş bilirler. Onlara Kuran'dan anlatılacak olsa, "Geçmiş çağdaki cansız sözlerin, 20.yy'ın evlatlarına ne yararlı olabilir" diye itiraz ederler. Bu şaklaban heriflerin, 20. yy irfan asrıyla alakaları olabilir mi? Ellerinde, geçerli bir faziletleri mi var? Nedir özellikleri bari öğrenek. Hayır, "Batı"nın iyiliklerinden tek birinde bile hevesleri yok, ama rezilliklere gelince, "rezillik" belirgin özellikleridir. Bütün günahların tiryakisi olan, onlardan birini tanıyorum; -ona ne oldu bilmiyorum şimdi, sanırım hayatta değil- kumar, irtikâp, içki ve benzeri günahların her türlüyle amel defteri o kadar kapkara idi ki, yanında cehennem karanlığı, cennetin sabahı gibi durdu. "Yaptığım rezaletlerden utanmıyor musun?" denildiğinde, hemen büyük milletlerin kötülüklerini saymaya başladılar: "Filân millet içer... Filân millet fuhşa düşkün..." diye, pislikleri için geçmişteki milletleri örnek gösterirdi. Ona, "Peki! O milletlerin faziletleri yok muydu?" diyen olursa, o zaman da, «tarihçilik yapmadım!» derdi. İşte şu züppeler de, bugün aynı ruhu gösteriyorlar (Ersoy, 1985: 288). "Yirminci asrın evlâdı", Fransız'ın Alman'ın fuhşunu, dinsizliğini, birasını vs. kapıştı. Hâlbuki öte yandan, heriflerin, hani dünya kadar yeni icatları var; ilimleri, edebiyatları, sanayileri var. Oralara gidenler, memlekete birer avuç olsun getirselerd, memleketimiz ma'rifet (ilim ve fen'le) dolardı. Kucak kucak kötü huyları getiriyorlar, beğenmediğimizi ifade ettiğimizde de, bunlara "medeniyet!" diyorlar ve bizden bu söze inanmamızı bekliyorlar. "Ne var, biraz da maârif (ilim, fen, teknoloji) getirmiş olsaydınız" deseniz, emin olun size «hamallık etmedim?» diyeceklerdir (Ersoy, 1985: 289).

Sonuç olarak, millet, ihtiyaç vaktinde yardımda bulunmayarak, kendilerini perişanlık içinde bırakıp kaçma huyunda olan bilginlerin peşine düşmemelidir. Hepimiz bu bilginlerin,

irfan yoksulu olduğunu biliyoruz. Çünkü onlar, “Doğu” medeniyetine bakmayan, “Batı” medeniyetini bilmeyen, görgüden nasipleri olmayan, bütün sermayeleri kızarmaz yüzleri ve yaşarmaz gözleri olan kimselerdir (Ersoy, 1985: 226).

Mevcut Durumumuz: Tembellik Hali ve Tevekkül Anlayışı

Zaman zaman görülen ahiret kılıklı yerler, cenazeden farklı olmayan canlar, damarda seyri belirsiz, irinleşen kanlar, sürünmeler, geberip gitmeler, rezaletler, nasibi hüsrana gözyaşları olan pişmanlıklar, harap olan azamet, tarumar olan gelecek, genel ruh alçılması, geleceğin yok olması, dilencilikle yaşayan derbeder hükümetler, esareti mubah gören zavallı milletler, harabeler, çamur evler, çamurdan insanlar, ekilmemiş koca yerler, biçilmiş ormanlar, durur sular, dere olmuş akan helâlar, sıtmalar, tifolar, türlü ölümcül hastalıklar, hurafeler, üfürükler, düğüm düğüm bağlar, mezar mezar dolaşım hasta baktıran sağlar. İşte bütün bunlar, tembelliğin pis, kirli tortularındır. Numunesi işte biziz, görmek isteyen görsün. Memleketin şu haline bakıp da ibret alınmalıdır: koca bir millet iken, sonumuz nasıl oldu! Tabi ki yabancılar bizi aşağı görürler. Dilenciler bile bizden şereflidir. Vakarı çoktan unutuldu, utanma hissi kaldırıldı, mukaddesat ısırdı, Allah’a saldırıldı. Ne hatıralara hürmet var, ne de adetler yaşanıyor. Dedeleri böyle yapmamıştı bu sefalet içindeki evlatların! En rezil hayat tarzı, normal hayatları olmuş, damarlarındaki kan âdeta irinleşmiş; o çıkmak istemeyen can da bir yığın leş haline gelmiştir (Ersoy, 1985: 265).

Mehmed Akif devrin sefil insanlarına şunları söylemektedir: Bugün sen yeryüzünde bir lekesin. Âlem neden senin varlığını kaldırmayıp senden çöksün? “Milletlerin hayatında duraklamanın yeri yoktur” sözünü işitmediğini söyleyemezsin. Durgunluk, bir milletin hayatında belirmediği andan itibaren senin gibi, zillet ve esaret altında kalır. Nedir bu miskinliğin, artık bir kıvılcıksana! Niçin kıvılcıdamıyorsun? Niçin? Ne oldu sana? Niçin mi? “Çünkü bu fani hayata yok meylin! Onun neticesidir çalışmaya varmıyorsa elin”. Öyle mi? Ben de inandım! Allah bilir ki yalan. Bir kere hayata senin gibi sarılan hiçbir yerde görülmemiştir. “Ölümlü dünya” olmasaydı, asla gebermek istemezdim. Değil gerçek ölüm, rüyanda ölümün hayalini görsen ki karşına dikilmiş, ödün patlar. Düşün, hayata feda etmediğin bir şey kaldı mı elinde? Şeref mi, şan mı, şehâmet mi, din mi, iman mı? Vatan mı, hiss-i hamiyet mi, hak mı, vicdan mı? Mezar mı, türbe mi, ecdadının kemikleri mi? Üzerinde haç bulunan mescitlerden biri mi? Kurtuluşun için verilen fidyeler sayılsa, bu çürük hayatın için feda etmediğin bir şeyin kalmadığı görülecektir. Çoluk çocuk kesilirken, kadınlar inlerken; zavallılar seni erkek zannedip senden yardım beklediler. Hayâyı, namusu üstünden atıp çırılçıplak, sıkılmadan kaçtın ey sahte adam! Binlerce insan arkandan “Dön” diye yalvardı. Kaçarken, ecdadının kabirleri karşına dikildiğinde, “yolumda durmayın” deyip onlara basıp geçtin. Ecdadının sana söylediği şu sözleri işitmedin mi? “Zafer ileridedir, hücumu geç ve engelleri aş, düşman hududunu geçip bir mezar yeri kadar alman, geriye dönüp bin yıl uzun ömürlü olmandan hayırlıdır”. Gerçekten bu ifade, çok cesur bir söz ve kahraman bir imanın göstergesidir. Ne yazık ki, şu büyük ruhu utandırdın. Bütün İslam kabirlerini küfür ehline çiğnettin. Her kabir, birer mazlum dilini uzattı, ama onlara hiç bakan olmadı. Mezardakilerin lanet okuyan iniltileri bir tarafa, hayatın bunca feryatları bile arkana bakmanı sağlayamadı. Tek arzun ölmeye çalışmak, aslında bu karar fena değil, fakat hayat için lüzumlu olan, hayatı hakir görmektir. Hayat odur ki değeri kan olsun. Senin sefil hayatın namusun değerindedir. Deden nasıl yaşamışsa, adamsan sen de öyle yaşamalısın. “Eğer zafer kuşu başına konmak istemezse, haram olur sana kuzgun üşürmemek leşine”. Nasıl, bu sözleri tutmak işine gelir mi? Yazık sana, alçaklıkla o kadar can-çiğersin ki, “ucunda ölüm yoksa” her belaya göğsünü açarsın. Milletlerin içinde, dilenci mevkiindedin.

Böyle darmadağın bir hayatın anlamını anlatabilir misin? “Batı”ya doğru yönelsen, soğuk bir karşılama görürsün, “Doğu”ya doğru yönelmeye niyet etsen, bu sefer de onların seni sevmediğini görürsün. Sen “Aman Grey (O devrin İngiliz devlet adamlarından biri)! Bize senden olur olursa meded... Kuzum Puankare(O devrin ünlü Fransız Başbakanı)! Bittik.. İnyet et, kerem et!» dedikçe, sana “inayet ola” derler, hey budala, dilencilikle siyaset olur mu? Siyasetin kanı: servet, hayatı: satvettir (ezici kuvvettir) (Ersoy, 1985: 266-267).

Donanma, ordu zaferlerle ilerlerken, Batı’nın elçileri üzengi öpmeye hasret kalırdı. O ihtişamı elinden niçin bıraktın da, bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında? “Kadermiş!” Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru: belânı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu. “İsteğe göre sonuç ortaya çıkar”, kuralının sana haksızlık etme ihtimali yoktur. Din sana “çalış” dedikçe çalışmadın durdun, onun hesabına birçok hurafe uydurdun! Sonunda bir de araya “tevekkül”ü sokuşturup, zavallı dini onunla maskaraya çevirdin. Çalışmayı bırak, oturduğun yerden emret, yorulma, Allah senin gündelikçin öyle mi? Sabahleyin evden çıkarken işlerini birer birer söyle, bütün işlerini Rabbin yapsın, sana göre bu işler, onun vazifesidir. Böylelikle yükün hafifledi, sen de şimdi kahveye git. Çoluk çocuk sürünmüş, aç kalmış, Allah işlerinin vekili, sadece sen keyfine bak. Onun nimetler hazinesi senin veznendir ya, havale et ne kadar masrafın varsa, O verir. Silâhı kullanan Allah, hududu bekleyen O; levazımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O! Senin hesabına ehli küfrü yerle bir etmek için, meleklerini gönderir. Başın sıkıştığı anda, nazlı sesinle “yetiş” demen yeterli, Allah’ın ya kendisi gelir veya sana Hızır’ı gönderir. Evinde hastalanan olursa, Allah’ın borcudur onlara bakacak, şifa hazinesi derhal oluk oluk akacak. Demek ki: her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O: Çoluk çocuk O’na ait; lalan, bacın, dadın O. Aile vekilin O; kâhyan, veznecin O; alış seninse de, mes’ül olan veriştin O; denizde cenk olacaktı... Gemin O, kaptanın O; ya ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın O; köyün yasakçısı; şehrin de sorumlusu O; aile doktoru, eczacı... Hepsi hâslı O. Ya sen nesen? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu! Ne bu saygısızlık, biraz saygı gerekmez mi? Huda’yı kendine kul yaptın, kendin oldun Huda. Utanmadan da cüretle bu işe “tevekkül” diyorsun öyle mi? (Ersoy, 1985: 267-268).

“Tevekkül” öyle “tahakküm” demek mi Allah’a? Kimin hesabına Kur’an’ın indiğini düşünmüyorsun, Kur’an’da ayetlere muhatabın Allah olduğunu zannediyorsun. Bu halinle bütün ilahî emirlere karşı savaş açıyorsun. Mükellefiyeti Allah’a yöneltiyorsun. İnsan bu darmadağın olan şahsiyetini gördüğünde, tevekkül, kader konularında günaha giriyor. En küçük işinde sebeplere teşebbüs etmeden, başarıya ulaşman mümkün olmaz. Yeter artık! Anlayışsızlığın, normal sınırları aşmaktadır. Ekilmeden biçilen bir tarlayı göster. “Kader” anlayışın dine bir iftiradır, “Tevekkül” anlayışın ise, mahrumiyet içinde mahrumiyettir. Kaderin, imanın şartlarından biri olduğuna inanıyoruz, fakat kader, senin anladığın anlama gelmiyor. Kader: Gerekli şartlar yerine getirildikten sonra, mümkün olan varlığın meydana gelmesidir. Bunun, niçin? Nasıl? Meydana geldiğini o durum bizce büsbütün bilinmiyor. Biz sadece irademizden sorumluyuz, kaderin inceliklerinden sorumlu değiliz. Senin vazifen, Allahın emirlerine uymaktır. Şayet kader, istediğin şekilde olsa, dinin bütün emirleri bir anda boşa gider (Ersoy, 1985: 269).

Tevekkülün manası bu şekilde değildir, ne yazık ki beyni örümceli bir yığın cahil sonunda dine en rezil oyunu oynadı; dini tanınamaz bir hale getirdiler. Bugün İslam dünyasına nefretle bakılmaktadır. Çünkü “tevekkül” anlayışı hor kullanılabilir hale getirilmiştir. Hey alçaklar, nasıl böyle tüm fikirleri uyuttunuz, masum dinin alnında bu simsiyah iz, pis bir şekilde hala nasıl duruyor! Tevekkül, öyle güçlü bir imanın işareti idi ki, faziletler kahramanı denilmeye layıktır. Ne yazık ki, tevekkülün ruhuna miskinliği öyle bir aşıladılar ki, cüzama

döndü, ülkeyi mahvetti. Tevekkül olmasa, faziletin namı kalmaz. Hayaline İslam'ın merkezi olan ülkeyi getir, o nihayetsiz faziletlerin yarım asır gibi kısa bir sürede tecellisi neyin sayesinde olmuştur? Milletlerin hayatından bu kısa süre içinde bir inkılâp gerçekleştirmek mümkün değildir. Sanki zaman içinde zaman aşıldı. Görmedikçe insanın inanası gelmez, Din-i mübin, şirkin karanlıklarını yardı, fişkirdi, Batha (Mekke'nin eski adı)da yeni bir hayat tarzı yaydı. Bu inkılâbı, Batı'nın ruhu henüz duymadan, bir avuç Müslümanın kuvveti dünyayı kuşattı. Müslümanların gücü, bir taraftan Çin seddine, diğer taraftan ise İspanya'ya dayandı. Düşün Hicaz nerede, Çin nerede, Pirene nerededir? Bu harikanın sırrı hep tevekküledir ki, zafere güveni sağlamaktadır. Şayet kalpte tevekkül kararlığa arkadaş olursa, Allahın yardımı da, şiddetli arzuya destek olur. Cenab-ı Hak Resul-i Ekremi'ne şöyle buyuruyor: “Dünyaya ait işlerde her şeyi sırlarıyla bilsen bile, sahabelerine danış, onlara merhametli davran, çünkü sen rahmet ruhusun. Hata ederlerse af et, iyi davran, sonunda hepsine affedilmeleri için dua et. Kesin karar verdin mi, artık durma Cenab-ı Hakka tevekkül edip yol almaya bak” (Al-i İmran Suresi, 159. ayet). Demek ki, bir işe başlarken öncelikle kararlı olmak gerekmektedir. Daha sonra tevekkülün kararlığı desteklemesi sağlanmalıdır. Kısacası, bir peygamber bile kararlı olmayla emredilirse, sana düşen sorumluluğu bul, düşün. Dinin en önemli iki esasını, kim ki sağlam bir imana sahiptir, bu ikisini birbirinden ayırmaz kabul eder, bir işe öyle girişimde bulunur; yani azm eder, tevekkül eder. Bu hakikat böyle anlaşılmalıdır. Bu hakikat din de dünya da kalmaz, Bu hakikati hem anlayın, hem de insanlara anlatın, Bu hakikat anlaşılmalı. Anlaşılmalıdır, yorgun bul, altına gir, ayaklarını uzat, tek adım atmadan yattığın yerde ofla puflla, için sıkıldığı zaman da “Bakalım, Cenab-ı Hak ne yapar?” diyerek yorganın altında vird çeker gibi söyleyip dur (Ersoy, 1985: 271-272). . Tembellik, yaratılış kanunlarına aykırıdır. Onun için insanlık davasında bulunan kimse durmadan çalışmalıdır (Ersoy, 1985: 146).

İlim İle Cehalet Arasındaki Fark

Kuran-ı Kerim'de “Hiç, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Buyruluyor. Tabi ki bir olmaz; Biri insan biri hayvan. Öyleyse “cehalet” denilen yüz karasından tüm millet kurtulmaya gayret göstermelidir. Milletin cehalet hastalığı bu alçaklıklara sebep oldu. Cehalete düşen milletlerde, ne din kaldı ne namus kaldı. Cehalet, İslam'ın sinesine çöken kapkara bir kâbustur. Millet artık uyanmalıdır. Çünkü cehaletine kurban gidiyor. İslamı da “batsın” diye cehalete yemesini istiyorsun. Allah'tan utan, bari bırak dini elinden de, gireceksen leş gibi topraklara kendin gir. Lakin bizleri Allah ile susturmak ne anlama geliyor. Allah'tan utanmak da ancak ilimle olur. Yazıklar olsun, Kuran-ı Kerimde Allah “Allah'ın kullarından ancak âlim olanları korkar” buyurmaktadır (Ersoy, 1985: 215).

Ağlamak Yerine Bir Şeyler Yapmak

Matem tutmayı, feryat etmeyi bırakın. Ağlamanın faydası olsaydı, kendisi için çok ağladığım babam mezardan kalkar gelirdi. Gözyaşından bir şey çıkmaz, onun yerine ter dökmelisiniz. Geleceği kurtarmaya kararlı bir çaba gösteriniz. Zerrece imanı olan, ümitsizliğe asla düşmemelidir. Sadece siz derdi bulmaya çalışın; önemli olan derdi bulmaktır, sonra dermanını bulmak kolaydır (Ersoy, 1985: 182).

Çalışmak

Akif'in “Bekayı (devamlılığı, sürekliliği) hak görenler, çalışmayı vazife bilir”, “Çalış çalış ki, devamlılık için gayret edilirse devamlılık hak edilir” mısraları, yaratılış kanununu dile getirmektedir. İnsanoğlu hayat mücadelesinde zayıf olduğu için, gayret ederek bu

âlemde hayatını devam ettirir. Çünkü insan hayatı, çabanın ürünüdür. Çaba olmazsa, ne fertler olur ne de aileler. Fertlerin bir arada çalıştığı topluluklar, milletler geçim mücadelesinden asla ayrılmazlar. “Çalışmak, gayret etmek”, kâinat nizamının gözcüsü olan ebedi bir kanundur. İnsanın bu kanundan müstesna sayılması doğru olmaz. Çünkü yaratılış adaletinde istisna yoktur. Yaratılış kanunu, hayata hakkı olanları anlayıp tanımakta, çalışmayanları ise mahv ve perişan etmektedir. Devamlılığı hedef kabul edenler, bu yoldaki zahmetleri rahmet bilip, milletlerin ilerlemesi yolunda koşup ilerlemektedirler (Ersoy, 1985: 263-264).

İlim-Fen ve Teknolojideki Durumumuz

Fen bilimlerinden istifade etmede durumumuz olumsuz (Ersoy, 1985: 346). Umumun fikri aleyhte olunca, millette ilim adına bir şey kalmadı. Çünkü fenler yer bulmak için gezinirken, öncelikle kendisine çok büyük hümet edilmesine bakar, sonra oraya yerleşirler (Ersoy, 1985: 183). Zavallı milletin anlayışı o kadar darmadağın hale gelmiş ki, ilimle fenle hiç ilgilenmiyor. Sanayi, ticaret batmış, Ziraat var, ama o da Hazreti Âdem zamanından kalma yöntemlerle yapılıyor. Kısacası, bütün bunlar için çalışmak, yorulmak gerekmektedir. Ancak çalışma için ilk şart “istek”li olmaktır. O yoksa hangi vesileyle ilerleyelim; fen bilginleri mevcut durumdan sıkıntı duymuyor, bilginler mevcut duruma ilişkin hiçbir üzüntü taşımıyor (Ersoy, 1985: 276).

Teknolojik Çalışmalar Açısından Batı Doğu Farkı

Batı’ya baktığımızda, çalışıyor; “yer”le yetinmeyip “hava”ya hükmetmeye gayret gösteriyor. Doğu’ya baktığımızda ise, hem tembel hem de geri olduğunu görüyoruz. Böyle devam ederse yeryüzünden silinecektir. Şu fenlere, şu sanatlara bakın, bilimsel alanda ortaya çıkan gerçeklere bakın; yapılan gemiler, kıtalararası denizleri yarıyor, trenler, ülke ülke ulaşımı sağlıyor. Bütün bunlar, çok çalışmaya ve bu çalışmaların birleştirilmesine bağlıdır (Ersoy, 1985: 264).

İlimde Gösterilen Hedef

Tüm mesainizi “Batı”nın ilmini, sanatını almak için sonuna kadar harcayınız. Çünkü ilimsiz, sanatsız yaşamak artık mümkün değildir. Ayrıca, sanatın, ilimin milliyeti olmaz. Yalnız şu uyarımı iyice dikkate alın: Bütün ilerleme aşamalarını geçmek için, “mahiyet-i ruhiyyeniz” (ruhunuzun esası) size rehberlik yapmalıdır. Çünkü onsuз kurtuluş ümidi boşunadır (Ersoy, 1985: 187).

Bilim Çağı ve Bilimin Amacı

Toplumdaki cehaletin böyle devam etmesi mümkün değildir. Çağa bakıldığında, çağın “Bilim Çağı” olduğu unutulmamalıdır (Ersoy, 1985: 130). Çağımızın bilimlerinden beklenen, fayda sağlamalarıdır. Bu faydaları da hayata yönelik olmalıdır (Ersoy, 1985: 346). İlmi değerli kılan, uygulanabilir olmasıdır (Ersoy, 1985: 184).

Geleceğin Bilimleri

Bizlere yazık olsun, yakın zamandaki ilimlerle bile ilgimiz yok, cahiliyiz. Ma’rifeti ihmal etmenin sonucu, bugün memleketin gençleri acizliğe düşmüş; bir yığın kuvvetimiz olmasına rağmen, bu güç ve kuvvetimizi diğer milletler gibi değerlendiremiyoruz. Geleceğin bilimi nedir? Hâlbuki gayet müthiş apaçık ortada: Gelecekte bilim, atom gücü (Maddenin kudret-i zerriyesi) ile uğraşacak. Milletler, o olağanüstü güce hâkim olmak için birçok kafayla binlerce emek harcaacaklardır. Bu, gerçekleştiği takdirde, artık dünya bir başka dünya olacaktır. Çünkü bir damla kömürden öyle milyonla değil, sınırsız güç ve kuvvet elde edilecektir (Ersoy, 1985: 443-444).

İlerlemenin Sırrı

Dünyanın doğusunu baştanbaşa gezdim. Arap, Acem, Tatar ayrımı yapmaksızın Müslüman milletlerin hepsini gördüm. Küçük insanların ruhunu inceledim, büyük insanların fikirlerini derinlemesine araştırdım. Japonların neden böyle yükseldiklerini; ilerleme sebeplerini yakından görmek istedim. Bu uzun boylu seyahatlerim ve çalışmalarım bana şu kanaati verdi: Yükselmenin sırrını başka yerlerde aramaya heveslenmeyiniz. Yükselmeyi hedefleyen bir millet, onu kendinde bulur, her alanda taklitçilik fayda sağlamaz (Ersoy, 1985: 187).

Sonra dikkate değer olacak bir şey var: Düşünürler, bir milletin gelişmesini tıpkı bir kocaman ağacın çiçeklenmesine benzetirler ki, gerçekten bu bilene, büyük bir sözdür. Bu muazzam ağacın gövdesi baştan aşağı; sayısız kökleri, tüm dalları ve budakları milletin geçmiş sinesine bağlı olup, oradan uzanıp gelmektedir. Yaratan öyle yaratmış. Bir topluluk bu gerçeği kabul etmediği takdirde, ağacın tümünü yahut çiçeğini milletin sinesinden koparıp yere sererse, milletin kendisi heder olur, gelecekte de gelişmesi pek zor olur. Çünkü ortada yığınlarca odun kütlesi kalır. Ağaç hastalanmışsa, bir bileni çağırınız ağaca baksın; en çok ta köküne baksın. Ağacı aşılarken de ağacın kendisinden aşılansın. Şayet ağacın üstünü başını donatmak istiyorsanız, taze çiçeklerle bezenmiş geline benzetiniz. Dikkat edin balta, çocukların eline geçmesin. İşte dert, işte deva. Bana düşen bu tebliği yapmak, size düşen ise sizi kurtuluşa götürecektir yeterli gayreti göstermektir (Ersoy, 1985: 188).

Zaman Yönetimi

Geçen zaman geçmiştir, gelecek zaman ise belirsizdir. Hayatta bize düşen içinde bulunduğumuz, ancak geçmekte olan zamanı değerlendirmektir. Geçmişe dönmek mümkün olmadığı gibi, geleceği garanti etmek de mümkün değildir. Bugünkü iş, bugün yapılmalıdır. Yarına bırakılan işler hayatın sonuna kadar kalabilir. Benim 15 yıl öncesinden beri,”yarın başlayıp yapsam” dediğim işler hala durmaktadır. Bugünün işini yarına bırakanlar için mahvolmak yorum gerektirmeyen bir yaratılış kanunudur. Durum uygun iken sakın günler boşa geçmemeli, çünkü sonumuzu bilememiz mümkün değildir (Ersoy, 1985: 146).

Sonuç

*Mehmed Akif, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Dönemi'nin en dikkate değer fikir ve sanat öncülerinden bir şair ve mütefekkirimizdir.

*Akif'in şiirlerinde, tarihimizle ilgili, sosyal meselelere ilişkin çok detaylı tablolar, sahneler görmek mümkündür. Akif, toplumun bütün meselelerine tanıklık etmiş ve bunu olduğu gibi; hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle eserlerinde yansıtmıştır. Burada dikkate değer husus: Şiirlerde yer alan birçok durumun, aradan geçen yaklaşık yüzyıla rağmen bugün, aynen veya benzer şekilde cereyan etmesidir.

*Taassuba, taklitçiliğimize, cehalete, tembelliğe, yanlış tevakkül anlayışına, ruhsuzluğa karşı mücadele etmiş; “ma’rifet” le ilim, fen, tekin ve sanatı; fazilet ile de: bizi millet haline getiren maddî ve manevî özellikleriyle kültür değerlerimizi kast ederek milletimizin, ancak, ma’rifet ve fazilet temellerine dayanarak yükselbileceğini ifade etmiştir.

*Milletimizin, İslam âleminin ve insanlığın darbe ve müdahalelerle değil, maarif ve ıslahatla kalkınacağını öngörmüştür.

*En büyük özelliği, milletine yukarıdan veya dışarıdan bir yabancı gibi bakmamış; toplumda beğenmediği hususiyetlere, toplumla birlikte yaşayan biri olarak kendi meselesi şeklinde, içeriden yaklaşmıştır.

*Bilimin ve teknolojinin kaynağının Batı olduğunu bizzat yerinde görmüş; milletin bunlara acil ihtiyacının olduğunu, hemen tahsil edilmesi gerektiğini, bu tahsil gerçekleşirken, kendi geçmişimizi yok sayıp değerlerimizi uzaklaşmamamızı önemle vurgulamış, bu hususta örnek olarak “Japonlar”ı göstermiştir.

*Bilim ve teknolojiyle uğraşmaya dinimizin engel olmadığını, aksine bunlarla uğraşmanın öneminden faziletinden söz edildiğini, din ve bilimin birbirine karşı olmak şöyle dursun, destek olduğunu, gelişmiş ülkeleri örnek göstermek suretiyle ortaya koymuştur.

*Bilimin amacının hayata fayda sağlamak olduğunu, bizdeki mevcut ilimlerin teoriden ileriye geçmediğini; uygulamaya önem verilmediği için yarar sağlamadığını; yapılan eğitimin üretici değil tüketici yetiştirdiğine dikkat çekmiştir.

*Medreselerde, tarihimize mal olmuş bilim adamları gibi insanların artık yetişmediğini; milletin imkânlarıyla açılan yeni eğitim kurumlarının, toplumun ihtiyaçlarına cevap veremediği; bunun için birçok işimiz için dışarıya bağımlılığımızın devam ettiğini; yeni yetişenlerin ise geçmişteki bilim adamlarının kitaplarını okuyup anlamaktan aciz olduklarını belirtmiştir.

*Milletimizin refahının “ma’rifet” ve “fazilet” gücüne bağlı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: Ma’rifet gücü olmazsa sadece faziletle yükselemez, zayıf düşer, ilkelliğe özgü bir başıboş durgunluk üzerine çöker; bir millette ma’rifet var, ama fazilet yok olmuşa, o millet sınırsız felaketlere maruz kalır.

*Milletlerin geleceğinin bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olduğunu; buna göre dünyanın şekilleneceğini; bu alanlarda başarılı olanların ilerleyeceklerini, ilgisiz kalanların tarih sahnesinden silineceklerini; bilim ve teknolojinin gücünün tahmin edilemez seviyelerde olacağını öngörmüş, üç yüz yıldır ihmal ettiğimiz bilim ve teknolojiyi ivedilikle elde etme

gayretinde olmamız gerektiğini tavsiye etmiş; bunun da ilk şartının “istekli olma”ya bağlı olduğunu ifade etmiştir.

*Toplumun içine düştüğü sıkıntılar karşısında, ağlamanın, ümitsizliğe düşmenin fayda vermeyeceğini, bunun yerine milletin geçmişindeki güçlü dinamiklerini ortaya çıkarmak; geliştirmek için büyük bir gayretin gösterilmesi gerektiğini, gösterilecek çabaların sonuç vereceğini, tarihten örnekler vererek ispatlamaya çalışmıştır.

Öneriler

*Mehmed Akif'in eğitim-öğretim vb. alanlara ilişkin dile getirdiği sorunlar ve çözüm yolları çerçevesinde, şu önerileri dikkate alınmalıdır:

*Eğitimde taassub, taklitçilik, cehalet, tembellik, yanlış tevekkül anlayışı ve ruhsuzlukla mücadele edilmeli, ma'rifet ve fazilet esas alınmalıdır.

*Bilimin amacının hayata fayda sağlamak olduğundan hareketle, teoriyle birlikte uygulamaya daha çok önem verilmeli, yapılan eğitimin tüketici değil üretici yetiştirmeye yönelik olması sağlanmalıdır.

*Milletlerin geleceğinin bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olduğundan hareketle, değerlerimizden uzaklaşmadan “Japonlar” gibi milletlerin örnek alınmasına çalışılmalıdır.

*Toplumun içine düştüğü sıkıntılar karşısında, ümitsizliğe düşmeden, milletin geçmişindeki güçlü dinamiklerini ortaya çıkarmak ve geliştirmek için büyük çaba gösterilmelidir.

*Türk Eğitim Sistemi'nin her kademesinde Mehmed Akif'e ve eserlerine gereken önemin verilmesi, özellikle ders kitapları aracılığıyla sağlanmalıdır.

*Türk Eğitim Sistemi'nde Mehmed Akif'in şairlik yönü kadar, bilim adamı ve filozof olarak ta tanınması ve anlaşılması sağlanmalıdır.

*Milli Eğitim Bakanlığı ve ile ilgili diğer Bakanlıklar, Mehmed Akif'le ilgili tüm objektif belgeleri bir araya getirerek kaynak kitaplar hazırlamalı, hazırlanmasına destek vermelidirler.

*Devletin ilgili kurumları, Mehmed Akif'le ilgili toplumun bazı kesimlerinde oluşmuş önyargıların, diğer bazı kesimlerinde ise bilgi eksikliklerinin giderilmesi için basın yayın yoluyla daha anlamlı etkinlikler düzenlemelidir.

Kaynaklar

Akarsu, Bedia (1979). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara.

Bayraklı, Bayraktar (1999). *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Bilhan, Saffet (1991). *Eğitim Felsefesi (I. Cilt)*. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Büyükdüvenci, Sabri (1991). *Eğitim Felsefesine Giriş*. Ankara: Savaş Yayınları.

Büyükdüvenci, Sabri (1987). *Eğitim Felsefesi Yazılar*. Ankara: Yargıcıoğlu Matbaası.

Ergün, Mustafa (1996). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Ocak Yayınları.

Ersoy, Mehmet Akif (1985) *Safahat*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Price, Kingsley (1969). *Is a Philosophy of Education Necessary?, In What is Philosophy of Education?* Columbia: University of Missouri.

Sönmez, Veysel (2005). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Tozlu, Necmettin (2003). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Wiles, Jon and Bondi, Joseph (1993) *Curriculum Development*. U.S.A: Macmillan Publishing Company.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Felsefe>, Erişim Tarihi: 10. 01. 2009.